

SZABAD-E AZ EMBER?
(A SZABADSÁG LEHETŐSÉGEIRŐL ÉS ÚTVESZTŐIRŐL),
beszélgetőtársak:
Fórizs László, Fröhlich Róbert, Jelenits István, Szabó István,

in
Hankiss Elemér:
BESZÉLGETÉSEK ÉLETRŐL ÉS HALÁLRÓL,
Helikon Kiadó, Budapest, 2000

Szabad-e az ember?

Szabad-e az ember? Nehéz kérdés. Évezredek óta keresik rá a választ tudós gondolkodók. Beszélgetésünket kezdjük egy egyszerű, mindannyiunk által ismert történettel, Ádám és Éva történetével. Szabad volt-e Ádám és Éva az Édenkertben? Szabadok voltak-e vagy sem, és ha igen, másképp voltak-e szabadok, mint mi most, sok ezer évvel később?

FRÖHLICH RÓBERT

Véleményem szerint az Édenkertben Ádám és Éva szabad volt. Másféleképpen, más szinten, mint mi, de ugyanúgy szabad volt, mint amilyen szabadok mi vagyunk ma. Így szólt hozzájuk a Teremtő: a kert minden fájáról ehetsz, kivéve a kert közepén ezt a két fát; a többi a tiéd. Ez mutatja, hogy azt tettek, amit csak akartak. Egyetlen tiltó rendelkezés volt: a jó és rossz tudás fájáról nem ehetsz. Mit nevezünk ma szabadságnak? Azt, hogy keretek között éljük az életünket. Vannak írásba fektetett rendelkezések, törvények, s íratlan, etikai szabályok, amelyek megkötik a kezünket, keretet szabnak mozgásunknak. Ezen a kereten belül azt teszünk, amit akarunk, nem tartozunk elszámolással senki felé, egyedül Istennek, s azt mondjuk, szabadok vagyunk. Ilyen értelemben az Édenkertben szerintem Ádám és Éva is szabad volt. Megvolt a keret: hogy mit nem tehetnek, de azon kívül azt csináltak, amit akartak.

Az a szabadság, hogy az ember azt csinálja, amit akar?

FRÖHLICH RÓBERT

Ez egy nagyon fontos része a szabadságnak.

JELENITS ISTVÁN

Én másik dolgot is mondanék még, mert hiszen tilos volt enniük a fáról, és mégis ettek. Tulajdonképpen még az a lehetőségük is megvolt, hogy a tilalmat is megszegjék. Azt hiszem, hogy a tilalom sem töri igazán össze a szabadságot, inkább sajátos módon beleépül. Ha Isten semmiféleképpen sem akarta volna megengedni, lehetetlenné akarta volna tenni, hogy az emberek egyenek annak a fának a gyümölcséből, meg sem teremtette volna a fát, vagy körülvette volna egy kerítéssel, ami megakadályozta volna, hogy odajussanak. De odaállította a fát, és a kezük ügyébe tette, és ugyanakkor egy tilalmat kapcsolt hozzá.

Miért?

JELENITS ISTVÁN

Hát talán pontosan azért, mert ezzel is meg akarta tisztelni az embert.

SZABÓ ISTVÁN

Azt hiszem, éppen a tilalom létesíti a szabadságot. Ez fontos paradoxon. Ha minden szabad, korlátlanul, akkor az ember számára nem válik megfoghatóvá a szabadság. Ez itt a tilalom paradoxona. Sokan mondják, hogy dehogyan volt szabad az ember, hiszen ott volt a tilalom. De éppen fordítva, azt kell mondanunk, hogy pontosan ez a tilalom jelzi az ember szabadságát. És egyben minősíti is ezt a szabadságot. Az ember szabadsága – mivel teremtményről van szó – csakis véges szabadság lehet. Emberként a szabadságot abban élem meg, hogy vannak határai. A korlátlan szabadság az ember számára elképzelhetetlen. Ma, a bűneset óta más a helyzet, mint azt Pál apostol a római levélben fejtegeti. Mi már nem teljesen azt tesszük, amit akarunk. Mert, mondja Pál, bár akarom a jót tenni, és gyönyörködöm benne, mégis van bennem egy másik törvény, egy másik erő, bejött valami az életembe, ami nem akarja, hogy a jót tegyem. Tehát most már nemcsak külső tényező jelenik meg ebben a játékban, hanem van magában az emberben is valami, ami mintegy belülről fékezi. Így nem csak az a szabadság kérdése, hogy azt teszek-e, amit akarok. Pozitív értelemben az a kérdés, hogy meg tudom-e tenni, szabadságomban áll-e megtenni a jót, amit akarok.

A szabadságnak tehát előfeltétele az, hogy vannak korlátok?

JELENITS ISTVÁN

József Attila azt mondja, hogy már minden szabad, de nincs értelme semminek sem. Ha nincs értelme semminek sem, akkor ez már nem szabadság. Tehát a minden szabad sem szabadság. Izgalmas dolog, hogy az a szabadság, amit mi megtapasztalunk, az nem a semmivel szemben való szabadság. Tehát nem akkor lennék szabad, ha körülöttem a semmi lenne. Azt is tudomásul kell vennem, hogy a dolgok vannak. Ha Ádám és Éva Paradicsomban van, tudomásul kellett vennie, hogy az a sok fa ott van. Bizonyos mértékig ez is „korlát”, de a szabadságot nem kisebbiti, inkább növeli. Így van ez a tilalommal is.

Sok modern és nem modern gondolkodó szerint a szabadság lényege a választás. Ha nincs meg a választás lehetősége, akkor nincs szabadság. Ha nem állt volna ott a két tiltott fa a Paradicsomban, akkor nem lett volna lehetőség a választásra, vagyis a szabadságra.

FÓRIZS LÁSZLÓ

Ádám és Éva története Európában, illetve a keresztény világban alapvető evidencia. Mindenki érti, miről van szó. De ha az egész Földet nézzük, ahol számos különböző kultúrához tartozó ember él, akkor például az indiai vagy a kínai emberek szíve – még ha a vallási intuíciójukat őrző hagyományukban esetleg találhatunk is hasonló motívumokat – egyáltalán nem rezonál Ádám és Éva történetére. Az emberiség vallási hagyománykincséhez ugyanúgy

hozzátartozik az a teremtéstörténet is, amelyről a fekete Jadzsur-védához tartozó *Satapatha Bráhmanában* hallunk:

„A Teremtmények Ura adott életet minden élő és mozgó teremtménynek, minden élettelen és nyugvó teremtménynek, amiként az isteneknek és az embereknek is. Miután életet adott a teremtményeknek, üresnek érezte magát és félni kezdett.” (*Satapatha Bráhmana, Vádszaszanéji Mádhjandina sákhá 10, 4, 2, 2.*)

Másutt ezt mondja a szöveg:

„Megteremtén a teremtményeket, végigfutván a versenyt, Pradsápati darabokra hullott. ...Miután így széthullott, kiment bensejéből az éltető lehelet. Amikor az éltető lehelet eltávozott belőle, az istenek elhagyták őt.” (*Satapatha Bráhmana 6, 1, 2, 12.*)

Pradsápati, a Teremtőúr munkával és fájdalommal szüli a világot. Egy igazán szép képben úgy fejezi ki ezt a *bráhmana*, hogy a verejtékéből lesznek a csillagok. Ugyanakkor, ahogy a teremtés műve halad előre, ahogy Pradsápati véghezviszi a teremtés művét, valahogyan a világ egyre nő, a Teremtő viszont egyre csökken. Végül a Teremtő eltűnik, a teremtmény, a Földanya pedig örömében dalra fakad. A teremtés művének bevezetésével a Teremtő áldozata teljessé válik, elhagyja őt az élet. A teremtmény meg itt van, és örömében dalra fakadhat, mert ő van, míg a Teremtője eltűnt. De a Teremtő hiánya maga a felszólítás, a kanti imperatívusz: „Szólt a fiához, Agnihoz: »Teremts újjá engem!« »Úgy legyen!« – és Agni visszateremtette Őt.” (*Satapatha Bráhmana 6, 1, 2, 13.*)

A koravédikus költők úgy tekintenek a teremtés világára mint tanúságtételre, mint valami hatalmas csodára: az Élet legyőzte a Halált.

– *Az élet legyőzte a halált?*

FÓRIZS LÁSZLÓ

– Igen, hiszen a teremtés világa itt van, él. Ugyanakkor előtte végső soron nem volt élet. Ebből a nézőpontból a teremtés alaphelyzete nem az élet teljessége, hanem az élet hiánya.

Az élet és az emberi szabadság tehát hiányból fakadt? Nem egy Teremtő Isten teljességéből?

FÓRIZS LÁSZLÓ

Ezt én így nem mondanám. Amiről beszélek, inkább csak egy megváltozott perspektíva. Nyilvánvaló, hogy egészen mást jelent a szabadság, ha kezdőpontként az Abszolút Teljességet választjuk. Ugyanakkor a buddhizmust közvetlenül megelőző korai, prózai *upanisadokban*, sőt már a *Satapatha Bráhmana* történeteiben is úgy indul a teremtés, hogy valami hiányzik, valami még nincs (illetve ami van, az a valami nem teljes). Számomra az óind tradíció arról szól,

hogy a kezdeti állapot hiányos. Lehet hogy Egy, de egyáltalán nem biztos, hogy Egész. Nagyon szépen fejezi ki ezt az igazságot a *Brihadáranjaka upanisad*:

„Kezdetben ez a világ csupán *brahman* volt, *brahman* az egyetlen egy. Mivel egyetlen egy volt, nem volt egész, még nem vált teljessé.” (BU, I. 4. 11.) „Az embernek egyszerűen úgy kell a *brahman*ra tekintenie mint önmagára (*ātman*), akiben a [mindenség] teljessé válhat.” (BU, I. 4. 7.) „Ez a *brahman* önmagát felülmúló teremtése. Ez önmagát felülmúló teremtés, mert a *brahman* ... még-nem-létező (*a-sat*) létére életet (létezés, *sat*) hozott létre. Bárki, aki ráébred erre, maga is részese lesz a *brahman* önmagát felülmúló teremtésének.” (BU, I. 4. 6.)

Ahhoz, hogy az egyből egész legyen, ahhoz pontosan erre, vagyis a teremtésre van szükség. Arról tanúskodnak ezek a szövegek, hogy a kezdet, a teremtés előtti csend nemcsak a teremtő erőké s a várakozásé, de az ürességé, a hiányé, a sötétségé is egyben.

Természetesen az is hozzátartozhat az emberiség vallási alapélményéhez, hogy valaha talán (vagy biztosan) volt egy olyan állapot a történelemben, ami bizonyos értelemben egy teljesebb, szabadabb és boldogabb állapot, a mostani állapot viszont ehhez képest már lényegesen más. Ezt a változást kifejezhetjük úgy, hogy megtörtént a bűnbeesés, de nevezhetjük úgy is, hogy kizökkent az idő, végül is az elnevezés nem fontos. A paradicsomi történet azt is sugallja, hogy a kezdeti állapot – legalábbis az ember számára – szinte minden tekintetben teljesebb a kiűzetés utáni állapotnál.

Bár én is a zsidó-keresztény hagyományban nőttem fel, mégis számomra már az sem evidens, illetve nem vagyok meggyőződve róla, hogy e vallási hagyománynak az az egyetlen olvasata, hogy a teremtéskor a világ alkotója teljesen „készen” van. Mert így végül is abba az alapvető kérdésbe ütközünk, hogy ha a Teremtő már önmagában teljes, akkor mi végre a világ?

A keresztény tradícióban a teológusok hosszú időn keresztül az Abszolút Teljességre alapozták az erkölcsöt is. Ezzel szemben a buddhista világban már az olyan viszonylag korai szentiratok, mint a *Dhammapada* az ok és támaszték nélküli Ürességről (*suññato animitto*) beszélnek (93.). Sőt, a 373. vers kifejezetten összekapcsolja az Ürességet és a Törvényt:

„A koldust, aki lecsendesíti az elmét s belép az Üresség Házába,
emberi elmével felfoghatatlan öröm éri: színről színre látja a Törvényt.”

Tehát egy buddhista, ha azt a szót hallja, hogy szabadság, mire gondol, mi az első gondolata?

FÓRIZS LÁSZLÓ

Egy buddhista is csak ember, ő is azt látja, hogy korlátokba ütközik. Tehát bármit csinál, az korlátokkal jár. Például szeret valakit, akkor ez is – mint minden emberi kapcsolat – nemcsak megnyílás a másik felé, de korlátozás is egyben.

Te ismered a buddhista világot is meg a zsidó-keresztény világot is. Melyik kultúrában érzi az ember magát szabadabbnak?

FÓRIZS LÁSZLÓ

Hát ez furcsa, mert ha – mondjuk – egy vallásos indiait vagy más keleti embert – buddhistát vagy más úton járót – megkérdeznénk, hogy mire törekszik, gyakorlatilag majdnem mindenki azt válaszolná, hogy a *móksára*, a szabadságra törekszik. De ez különös dolog, mert ez azt feltételezi, hogy akkor itt, ebben az életben rab az ember.

JELENITS ISTVÁN

Nem csak arról van szó, hogy van-e szabadság vagy nincs. Az igazán izgalmas az, hogy a szabadság növekedhet. És hogy tulajdonképpen az ember olyan lény, aki a szabadságnak az ígérését, reményét hordozza, és hivatást arra, hogy a szabadság útján előre jusson. Nemcsak a történelemben. Ott is, esetleg. De az egyéni fejlődésében is. Különösen izgalmas kérdés, hogy az Isten hogyan szabad? Ezt legfeljebb csak sejtjük. De azt, hogy az ember hogyan szabad, azt valamilyen módon tapasztaljuk, ámbár nehezen tudjuk szavakba önteni. Azt is tapasztaljuk, hogy a szabadság elveszthető, csonkulhat és csonkítható, és ugyanakkor gyarapítható. Az az izgalmas a helyzetünkben, hogy hordozzuk annak a reményét, ígérését, hogy szabadabbak lehetünk, s annak törekvését, hogy szabadabbak legyünk.

Az ember szabadon alakíthatja a saját életét? A személyiségét? Személyiségének kibontakozását.

JELENITS ISTVÁN

Nem lehet dekában vagy centiméterben mérni azt, hogy mennyire haladtunk előre a szabadság útján. Az embernek, ha csak egy szikrányi szabadsága van, az már óriási, mert az már magában hordja az egész szabadságnak a reményét.

FÓRIZS LÁSZLÓ

Azt hiszem, a szabadság valódi természetének megértéséhez a Törvény szerepének a tisztázása is szükséges. A szabadság és a Törvény viszonya alapvető szerepet játszik az indiai hagyományban. De meghatározó jelentőségű a zsidóság számára is. Izrael népével a legnagyobb dolog talán akkor történt – elnézést kérek, hogy illetéktelenül beszélek erről –, amikor Mózesen keresztül az Örökkévaló törvényt adott az embereknek. Ezt senki sem úgy fogja fel, hogy ezzel korlátozni akarta népét, sokkal inkább úgy tekintenek rá, hogy az Örökkévaló Mózes által valójában új életet adott népének.

Hasonló módon a Törvény (*dharma*) átjárja mind a védikus Indiát, mind a buddhista világot. A buddhisták szerint ugyanakkor a szabadság nemcsak a

Törvénnyel, de a hittel és a bölcsességgel is szoros kapcsolatban áll. Nágárdzsuna, a buddhista középút (*madhyamaka*) nagy filozófusa és szent életű szerzetese így beszél erről:

Az emelkedést jól-létnek tekintik, a legmagasabbat pedig szabadságnak.

Megvalósításuk lényegi módszerei röviden: a hit és a bölcsesség.

A hit révén nyílunk meg a Törvénynek, a bölcsesség révén tudhatjuk a valót;

E kettő közül a bölcsesség vezérel, ám a hit előtte megy. (*Ratnāvalī*, 1, 4-5.)

E gyönyörű versben az egész buddhizmus lényege benne van.

Tehát a törvény a szabadság forrása? Törvény nélkül a szabadság kevesebb volna?

FRÖHLICH RÓBERT

A törvény az, ami a szabadságot legalábbis manifesztálja. Tudniillik, ha nincsenek törvények, szabályok, regulák, akkor káosz, vagy anarchia alakul ki. A törvény éppen arra jó, hogy az ember felismerje, hogy mit jelent a szabadság, mit jelent az a szó, hogy „szabad”? Nem tudom, azt hiszem, István mondta, hogy a szabadságot választja, hogy tudjon választani. Ez azt jelenti, hogy fel is ismeri önnön szabadságát, mert jogában áll, hogy ezt vagy azt tegye, csak rajta múlik.

De a törvény mind csupa tiltás. Ne lopj! Ne ölj! Ne...! ne...! ne...!

FRÖHLICH RÓBERT

Lépünk egyet vissza. A törvény tábláit a szövetség ládájában őrizték. A szövetség ládája a szövetségekötésnek egy külső kifejezése, melyben a törvény rejtezik. Magyarán, nem a törvény, Isten adja a szabadságot. A szabadság forrása nem a törvényben van, nem a különféleképpen felállított emberi viszonylatokban. A bibliai üzenet szerint a szabadság forrása a szabad Isten, aki szabadon teremt, mint szuverén úr, szabadon vállalja azt a kockázatot, hogy az általa teremtett ember ellene fellázadhat, rá nemet mondhat, rendjét megsértheti, tőle kapott szabadságát elveszítheti, még azt is vállalja szabadon, hogy ezt az ellene fellázadt embert még meg is váltja a bűneinek a rabságából. Tehát a mi meggyőződésünk szerint Isten a szabadság forrása.

SZABÓ ISTVÁN

A törvény is azzal kezdődik, hogy Isten kiszabadítja az izraelitákat Egyiptomból. A szabadító tettel kezdődik. Így szól az első parancsolat. „Én, az Úr, vagyok a te Istened, a ki kihoztalak téged Egyiptomnak földéről, a szolgálat házából. Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem.”(2 Móz 20, 2-3)

JELENITS ISTVÁN

Isten törvénye olyan, mint a görögöknél Odüsszeusz árboca. Emlékeztek rá, amikor a szirének között kell áthajóznia, Odüsszeusz odakötteti magát az árbochoz. Azért, hogy ne engedelmeskedjék azoknak az indíttatásoknak, amik rabbá tennék őt. Mert ha hallgatna a szirének szavára, akkor a homéroszi történet szerint, disznóvá változnék. Meg akarja hallani őket, mert kíváncsi ember, de odakötteti magát az árbochoz. A Paradicsomban egyetlen törvény, Isten tilalma, hogy Ádám és Éva ne egyék a jó és a rossz tudásának fájáról. De a Tízparancsolat kihirdetésekor már sokféle törvényt ismer az ember. Isten olyan törvényt ad neki, amely azért köti árbochoz, hogy szabad legyen. A törvény egyenest szabadságra kötelezi a választott népet, hogy ne azoknak a törvényeknek engedelmeskedjék, amelyek a gyűlölet és az embertelenség útjára taszítanak.

Azt jelenti ez, hogy olyan rossz és veszélyes világban élünk, hogy oda kell kötőzödnünk a törvény árbocháoz?

FRÖHLICH RÓBERT

De miért rossz ez a világ?

Az Odüsszeusz-példa azt sugallja, hogy a világ tele van veszélyes kísértésekkel, fenyeget minket, a vesztünket akarja. S csak Isten törvénye menthet meg minket a pusztulástól. Isten segítségével hajózhatsz át a szoroson, a különböző kísértések és gonoszságok között. Isten nélkül nekimennék a sziklának, és elsüllyednénk.

FRÖHLICH RÓBERT

A világ jó.

SZABÓ ISTVÁN

A világot mi tettük olyanná, amilyen.

Mondhatjuk-e tehát, hogy a világ – jelenlegi állapotában – rossz, és mi elpusztulnánk, tönkremennénk, elzüllyenénk, ha nem volna a törvény, és mögötte vagy benne Isten, aki megvéd minket ettől a sok rossztól és sok csábítástól?

SZABÓ ISTVÁN

Szerintem túlhegyezett így a kérdés. A világ a maga anyagi vagy biológiai valóságában jó. A teremtés jó. Isten nem azt mondja, hogy egyik teremtménye, az ember egy rettenetes, veszedelmes, ellenséges teremtésben menthetetlenül elveszne, ha nem bízna rá magát a gondviselő Istenre. A konfliktus nem az ember és a világ között zajlik. A konfliktus Isten és az ember között zajlik. Tehát nekünk az Isten vezetésére nem azért van szükségünk, hogy megóvjon bennünket a világtól, hanem hogy megóvjon bennünket saját magunktól.

Mert a gonosz bennünk van?

JELENITS ISTVÁN

Nem. A régiek azt mondták, és ez így is van, hogy „*inter faeces et urinam nascimur*”. A születésünk egy csomó mocsokkal kapcsolódik össze. A születésnek a fél-ségeiből meg a tökéletlenségeiből kell kiemelkednünk. Ez nem gonoszság. Isten úgy helyezett be minket ebbe a világba, s ez teszi létünket izgalmassá, hogy nem készen adja nekünk, amit nekünk szánt, hanem ilyen kibontakozó félben. Ez a kibontakozás küzdelemmel jár, és a küzdelemben rossz döntések és megoldások lehetősége, kockázata is adott. Ha rosszul döntünk, akkor a kibontakozás megszakad. Törvényre van szükségünk ahhoz, hogy előre jussunk. A jobb felé, a nagyobb szabadság felé. Mert megvan annak a kockázata, hogy mi magunk nem tudunk élni a lehetőségeinkkel. Amikor a Biblia szerint Ádám és Éva szakított a fáról, akkor nem a nagyobb szabadságot választotta, hanem egy kisebb szabadságot. El is vesztette a Paradicsomkertet. De nemcsak büntetésből, hanem ennek a tettnek a belső következményeként. És pont ez az izgalmas az ember személyiségében. Azt szoktuk mondani, mikor egy kő esik, hogy „szabadon” esik. Furcsa, hogy egy maximálisan determinált fizikai folyamatot nevezünk „szabadnak”. Az ember nagyobb tudatossággal éli át a maga helyzetét. Tudnia kell, hogy annak a kockázata is megvan, hogy zsákutcákba jut, és akkor a szabadsága nem bontakozik ki, vagy akár csökken. És ez nem azért van így, mert gonosz a világ, vagy ő maga gonosz. Hanem mert léte bontakozó lét. És a kibontakozás a lehetőségből tart a megvalósulás felé. Ahogy az egzisztencialisták szerették mondani: embernek lenni nem adottság, hanem feladat.

FÓRIZS LÁSZLÓ

Hallottam egy zsidó mondást, ami mélyen megérintett: „Minden ember egyenként felelős az Isten sorsáért.” Számomra a mondat megrázó erejét egy másik idézet adja, ami szintén a Talmudból való. Az a meggyőződésem, hogy ez a tanítás alkalmas arra, hogy a mai embernek a teremtéshez való megváltozott viszonyát kifejezze. Így szól:

„Huszonhat kísérlet előzte meg a mostani teremtést, s mind kudarccal végződött. Ezek romjaiból született meg az ember világa, ám ennek sincs semmi biztosítéka a túlélésre. Ez is ki van téve a kudarc, a semmibe való visszahullás kockázatának. »Bárcsak ez kitartana!«, sóhajt fel az Örökkévaló a világ megteremtésekor. És ez az óhaj végigkíséri a világ és az emberiség későbbi történetét is...”

A fenti szavakat sokféleképpen lehet érteni, de arra mindenképpen utal a szöveg, hogy az ember társfelelős a viláért. Szerintem ez az ember igazi felelőssége. Persze a kinyilatkoztatás csak a vallásos emberek számára értelmezhető kategória. Mindenesetre ez egy nagyszerű történet, ami megfelelő perspektívába helyezi a teremtést, illetve rávilágít arra, hogy mit jelent a mi felelősségünk és szabadságunk.

FRÖHLICH RÓBERT

Két gondolatot szeretnék kifejteni. Az egyik a világ gonosz voltával kapcsolatos. Káin történetében ezt olvassuk: „a bűn az ajtó előtt leelkedik, és reád van vágyódása, de te uralkodjál rajta!” [1 Móz 4,7]. Ezt mondja Isten Káinnak. Mi következik ebből? A világ nem gonosz, de a világban ott van a gonosz, az emberre leelkedik. Nyitott szemmel kell jánom a világban, hogy észrevegyem és kikerüljem, uralkodjak rajta, ne engedjek a csábításnak. Arra a kérdésre, hogy önmagunkban van-e a gonosz, Noé történetét említem. Amikor Noé az özönvíz után áldozatot mutat be, akkor azt mondja Isten: „Nem átkozom meg többé a földet az emberért, mert az ember szívének gondolatja gonosz az ő ifjúságától fogva” [1 Móz 8, 21]. A gonosznak, mely ott hever a küszöb előtt, addig van ideje, amíg az ember képlékeny, fogékony minden külső behatásra, addig van csak ideje az embert hatalmába keríteni. Amikor már az ember kiforrott, határozott egyéniséggé vált, akkor az általános értelemben vett gonosz nehezebben tudja a hatalmába keríteni. A másik gondolat, hogy egy fogalmat eddig még nem tisztáztunk. Mit értünk szabadság alatt? Szerintem a szabadság az ember döntési képességének és cselekvési lehetőségének összhangja. Akkor szabad az ember, ha dönthet a cselekvéseiről, és végre is hajthatja azokat, természetesen a tettekért való felelősség vállalásával. Ugyanakkor a szabadságnak is vannak keretei, határtalan cselekvési szabadság nem áll az ember rendelkezésére. Abszolút értelemben vett szabadság ugyanis, mely nincs korlátok közé szorítva, nem létezik. A korlátozásokról pedig már esett néhány szó.

Az eddigiek során háromféle rosszról beszéltünk. A világ rossz, az emberben van a rossz, vagy van egy személyes gonosz, aki az embert el akarja csábítani, egy személyes gonosz. Van-e a világon kívül, az emberen kívül egy ilyen személyes gonosz, akinek a célja az, hogy az embert elcsábítsa és megrontsa? Van-e Sátán?

FRÖHLICH RÓBERT

A nagybetűvel írott Gonosz nem létezik. Megfoghatatlan, személytelen gonosz, nevezzük akár Sátánnak, nincs. A gonosz és a gonoszság mindig az emberből jön. Az emberben ez benne van. A gonosztettek, a gyűlölködés emberi sajátosság. A gonoszság l'art pour l'art gyakorlása, akár csak egy macska elgázolása, vagy egy ártalmatlan bogár életének elvétele az igazi gonoszság, s ez mind az emberből fakad. Az a bizonyos küszöb, ami előtt ott van a gonosz, az az én tudatom küszöbe, a választási küszöböm.

Hogy kerül a gonosz az emberbe?

FRÖHLICH RÓBERT

Velünk születik.

JELENITS ISTVÁN

Szerintem úgy kerül bele, hogy az Isten úgy teremtette, hogy nincs készen. Az egész világot készen teremtette az Isten, mert a dolgok készen vannak. Kivéve az embert. Az ember az egyetlen lény, amely nincs készen, és ezzel magában hordozza a rossznak a lehetőségét is. Ha a rossz úton indul el, akkor a kockázat egyre nő, veszélyes vonzássá mélyül. Tehát az ember az egyetlen olyan teremtmény, amelyben benne van a rossz lehetősége. Isten nem rosszat teremtett bele, de a rossznak a lehetőségét.

Miért?

JELENITS ISTVÁN

Azért, mert meg akarta adni neki azt az örömet, hogy a rosszon ő legyen úrrá, és maga lépjen egyre följebb a jó lépcsőfokain. Azzal a segítséggel, amit Isten ad neki, de azért mégis maga. A dolgok készen vannak. Egy nyúl sok mindentől fél, de attól nem kell félnie, hogy egyszer csak arra ébred, hogy ő már nem nyúl. Az ember viszont attól is félhet, hogy körülnéz, és arra ébred, hogy már nem ember. Az embernek az embersége nem valami elveszíthetetlen dolog. Hordozza mint rendeltetést, mint álmot, mint lehetőséget, és ugyanakkor mint félténivalót. Ez az embernek a kiváltsága. Az ember bizonyos mértékig gyengébb egy nyúlnál, de ugyanakkor mégis erősebb, merthogy ha ő embernek bizonyul, akkor ő úgy birtokolja az emberségét, ahogy a nyúl sohasem a nyúltságát.

SZABÓ ISTVÁN

A bibliai tanuláshoz képest mi most nagyon óvatos feleleteket adunk a gonosz eredetének és jelenlétének kérdésére. Amikor például azt mondjuk, hogy az emberrel születik, együtt születik a rossz vagy a rosszra való hajlam, vagy a képesség. Vagy amikor azt mondjuk, hogy a potencialitásait bontja ki az ember, a nagy kérdés csak az, hogyan lesz a lehetőségből ténylegesség. A Biblia beszél arról is, hogy ez a rossz bizonyos szempontból metafizikai valóság is. Erről a mai modern ember nem szívesen beszél, és a modern teológia sem. Mi ezt egy kicsit elmaszatozzuk. Mert a kísértő az Édenkertben már ott van az emberen kívül és tőle függetlenül. Abba most nem kell részletesen belemennünk, hogy vajon bukott angyalról van-e itt szó, az ördögről mint személyes, metafizikai valóságról, vagy valami másról. De ha keressük a rossz eredetét, ha megyünk visszafelé, és keressük az okokat, az eredőket, csak azt tudjuk mondani, hogy a rossz, a gonosz már ott volt, ott van a világban, az emberen kívül, az ember előtt, az emberrel szemben.

A személyes rossz, a Sátán?

SZABÓ ISTVÁN

Igen. Már ott van.

JELENITS ISTVÁN

De ugyanakkor a *Biblia* arról is beszél, hogy ez a Sátán nem egyenlőképpen ősválóság Istennel. És ha azt is megkérdezhetjük, hogy a Sátán gonoszsága honnan ered, akkor megint csak azt mondhatjuk, hogy ha a Sátán is elbukott, korábban, mint az ember, akkor azért bukott el, mert az ő számára is megadatott az a szabadság, hogy léte lehetőségeit kibontsa. De ő rosszul bontotta ki.

SZABÓ ISTVÁN

Én mindössze arra utaltam, hogy a probléma megkerülése az, ha azt mondjuk, nincs külső kísértő és kísértés. Ez nem azt jelenti, hogy az ember csupa ártatlanság, hogy tiszta jószágként születik csecsemőként, majd megjelenik valami gonosz külső erő, amelyik rögtön elragadja. Bennünk is ott van az eredendő bűn, ott van a velünk született hajlandóság a bűnre. De ha megyünk visszafelé, keresve az okokat, csak azt tudjuk mondani, hogy a rossz már előttem ott volt a világban. Amikor a teológusok és filozófusok azt kérdezik: Unde malum? – Honnan a rossz? –, sose feledjük, már a Paradicsomból való kiűzetés után kérdezik, az Édentől keletre, olyan állapotban, léthelyzetben, amikor csak utalni tudnak erre az őstapasztalatra, de utalniuk kell.

SZABÓ ISTVÁN

Maradjunk Pál apostolnál. Pál apostolnak az az örömteli tapasztalata, hogy ahol bővelkedik a bűn, ott felette bővelkedik a kegyelem. Ez a válasz arra a felvetésre is, hogy mit kezdünk a világtörténelem vagy az emberiség történetének a viszonylatával? Ha az embert odaállítjuk a történelem ítélőszéke elé, csak azt mondhatjuk, elbukott. Nem most, nem a 20. században. Elbukott Ádámban, elbukott Káinban, elbukott Noéban. Ám ezek a belátások a 20. században túlsúlyosan jelennek meg. Vörösmarty próféciát mondott, szerinte az ember sárkányfog-vetemény, s most aztán bőséggel terem ez vetés. Ám van – és ez a keresztény hitnek az alaphangja! –, létezik egy „mégis”. Tehát mindennek ellenére – mégis, mindazonáltal! – hisszük és tapasztaljuk azt, hogy ezt az ember által tönkretett, bűnné, romhalmazzá, sírgödörre változtatott világot az isteni kegyelem megőrzi, megtartja és viszi tovább, és minden embernek, minden generációnak újra felkínálja azt a bizonyos lehetőséget a születésével, a megváltás kegyelmi tényével, hogy emberként megélje önmagát.

JELENITS ISTVÁN

És nemcsak az, hogy kiiskoljon ebből az elromlott világból, hanem hogy ebben is jelenvalóvá tegye ezt a dolgot, ami a bukásból is kisarjad.

Azt mondtad korábban, hogy Ádám és Éva a Paradicsomban szabadabb volt, mint a Paradicsomból való kiűzetésük után? A bűnbeesés csökkentette az emberek szabadságát. Vannak azonban, akik ennek az ellenkezőjét állítják. Például I.-P. Sartre vagy E. Fromm, akik azt fejtetik, hogy az emberi történelem és szabadság egy engedetlenségi aktussal kezdődött. Azzal, hogy Éva és Ádám evett a tiltott gyümölcsből. És lehet, hogy az emberi történelem és az emberi szabadság egy engedelmességi aktussal fog befejeződni. Azzal például, hogy az emberek elfogadják egy földi hatalom – mondjuk –, egy parancsuralmi rendszer uralmát. Szerintük a bűnbeesés pillanata a szabadság irányába megtett első lépés pillanata.

SZABÓ ISTVÁN

Ezt mondja Irenaeus egyházatyja is.

JELENITS ISTVÁN

Azt gondolom, hogy ez csak azért lehetséges, mert Isten a bűnbeesésre még nagyobb szeretettel és a megváltás gesztusával válaszolt. Ezért szól a katolikus liturgia Ádám „szerencsés bűnéről”, a „felix culpá”-ról. Azért „szerencsés”, mert a megváltás lehetőségét nyitotta meg. Tehát tulajdonképpen ez egy nagy kaland.

De térjünk vissza a mindennapi élethez. Nekem meggyőződésem, hogy az ember nem akkor szabad, ha magányos. A szabadság nem magányos vállalkozás. Az emberi kapcsolatok, a barátság vagy egy szerelem elkötelezettséggel jár ugyan, de szabadító erejű. Az embert önmagától meg kell szabadítani, meg kell váltani. Nem azért, mert rossz, hanem azért, mert beszűkül a látóhatára, ha egyedül van. Ha szeretetben él, akkor szabadabb lesz, azzal együtt, hogy elköteleződik. Mert egy csomó elkötelezettsége támad, de megéri az elkötelezettséget vállalnia, mert ugyanakkor a fantáziáját meg az egész lényét szabadabbá teszi az, hogy valakihez tartozik, és felelősnek érzi magát. Nemcsak önmagáért, hanem másért is. Ezért van az, hogy Ádám, amikor ott van a Paradicsomban egyedül, akkor az Isten azt mondja, hogy „nem jó az embernek egyedül lennie. Teremtünk hozzá hasonlót, aki segítőtársa lesz”. Sartre azt mondta, hogy a „másik” a pokol. Ő nemcsak az Istentől féltette az ember szabadságát, hanem a másik embertől is. Én pedig azt merem mondani, hogy önmagunk vagyunk saját magunk pokla. Nem azért, mert rosszak vagyunk, hanem azért, mert arra születünk, hogy odaadjuk magunkat másoknak és másokért. Ugyanakkor megvan bennünk annak a lehetősége is, hogy ettől az odaadástól visszariadjunk, pl. Sartre módjára, és akkor bizony pokolba esünk, önmagunk poklába. De ha odaadjuk magunkat, akkor a szeretet odaadásában szabadabbak leszünk. Isten azt kívánta, hogy ne csak egymásnak adjuk oda magunkat, hanem neki is. És akkor, amikor ez nem sikerül, mert nem vagyunk elég bátrak ahhoz, hogy ezt a nagy lépést megtegyük, akkor behullunk önmagunk poklába, és kiűzetünk abból a Paradicsomból, amibe eredetileg beleteremtődünk. De Isten utánunk nyúl, meleg ruhát ad nekünk, hogy a

Paradicsomon kívül meg ne fagyjunk, és hogy az Isten szeretetének emléke elkísérjen minket a Paradicsomon kívüli világba is.

Ez szép gondolat, érdemes megszívlelnie mindenkinek. De azért gondoljuk meg azt, hogy ez a Paradicsomon kívüli emberi világ szenvedéssel és rettenettel teli világ. Az emberi történelem a háborúk, a népirtások, a kegyetlenség, a pusztítás, a járványok, az éhínségek, a tömeges halál története. Szükség van-e ennyi rettenetre és ennyi szenvedésre ahhoz, hogy az ember bátran megküzdve mindezzel, kivívja a maga szabadságát? Hogyan teljesedhetem én ki szeretetben és szabadságban, miközben a világ körülöttem gyilkolja egymást?

FRÖHLICH Róbert

A kettő feltételezi és kívánja egymást. Az ember egyedül nem szabad. Ha egyedül vagyok, hiába nincs senki és semmi, ami előírja, hogy ezt tedd, ezt ne tedd, erre gondolhatsz, erre nem gondolhatsz, ezt írhatod, ezt nem írhatod, mire megyek velem? A szabadságot csak akkor tudom értékelni igazán, ha nem vagyok egyedül. Ha egyedül vagyok, önmagamnak és a magánynak vagyok a rabja és a foglya. A Talmud azt mondja: „kol Jiszroél árévin ze boze”, „minden egyes zsidó felelős a másikért”. Ami a közösség szabadságát megadja, az a felelősségérzet. Odafigyelek a másikra, és tudom, hogy a másik is odafigyel rám. Mikor tudom, hogy jóindulattal figyelnek, sokkal szabadabb vagyok, mert vigyáznak rám. Bátrabb vagyok, jobban merem írni, mondani, gondolni, érezni, amit akarok, mert tudom, hogy óvnak. Másfelől, mikor Izrael népe kivonult Egyiptomból, negyven éven át vándorolnia kellett a pusztaságban, meg kellett küzdenie pusztaságért és az ellenséges népekkel. Egy új nemzedéknek kellett felnőnie, míg bevonulhattak az Ígéret Földjére. Szabadságukat csak küzdelem és harcok árán nyerhették el. Az ember csak akkor értékeli igazán a szabadságot, ha megküzd érte, ha tudja, milyen szenvedések állnak a szabadsága mögött.

JELENITS ISTVÁN

Túl sokat beszéltünk a szabadság korlátairól, van olyan szabadság is, amelynek szinte nincs korlátja. Ilyen például a képzelet szabadsága. Az az ember, akinek a képzelete örökké az ennivaló körül forog, az nem szabad. Az az ember szabad, aki képzeletével az egész világot birtokba tudja venni. És a világot az tudja birtokba venni, aki nem egyedül néz szét, hanem el tudja mondani, hogy mit látott, és meg tudja osztani mással. Az Én nem lehet szabad a Te nélkül, ahogy M. Buber mondta. Az odaadásban, a kölcsönösségben fedezzük fel a világot, és csak ezáltal vagyunk szabadok. Mi azt gondoljuk, hogy a madár szabad. De nem szabad, mert tud ugyan repülni, és ha nem kötik meg a lábát, akkor oda repül, ahova akar, de nem akar odarepülni, ahova mi szeretnénk repülni, mert csak oda megy, ahol az ennivalója van, vagy az itala van, vagy árnyékot talál. A madár nem repül be a mindenséget. Mi pedig lehet, hogy le vagyunk kötve valahol, de akkor is szétnézünk, és bejárjuk a mindenséget a fantáziánkkal, meg a tekintetünkkel.

Úgy véled, hogy a szabadságnak nincsenek fizikai korlátai? Bárhol s bármikor szabadok lehetünk? Mondhatjuk azt, hogy – mondjuk – egy kongói faluban élő szegény gyereknek ugyanakkora lehetősége van a szabadságra, mint egy magyarországi jómódú polgárnak vagy egy amerikai milliomosnak?

JELENITS ISTVÁN

Igen, mondhatjuk azt, hogy egy kongói faluban élő szabadsága nagyobb lehet, mint egy Amerikában élő milliomosé.

Hogyan?

JELENITS ISTVÁN

Hát azzal, hogy a milliomost nagyon fenyegeti az a veszély, hogy rabja lesz a vagyonának. A kongói gyereknek pedig pontosan a szegénysége nyújthat lehetőséget arra, hogy a személyiségét és a világhoz és az emberekhez való viszonyát kibontakoztassa.

De gondold meg azt, hogy ha Mozart Kongóban született volna, akkor nem bontakozott volna ki személyiségének csodálatos szabadsága.

JELENITS ISTVÁN

Az biztos, de ha amerikai tőkés lett volna, akkor sem bontakozott volna ki.

Igazad van. De Mozartnak Salzburgban nagyobb lehetősége volt a szabadságra, mint annak a bizonyos gyereknek Kongóban, nem? Az a kérdésem tehát, hogy a szabadság lehetősége mindenkinek meg van-e adva, s ha igen, egyenlő mértékben van-e megadva?

FRÖHLICH Róbert

A kongói gyerek és a magyar vagy az amerikai állampolgár összehasonlítása nem állja meg a helyét, hiszen a szabadságuk értelmezésében mások a lehetőségeik. Az ember szabadsága nem attól függ, hogy hova születik, és milyen körülmények között él. Ezek a lehetőségei, nem a szabadsága. A szabadság más-más formában ugyan, de egyforma mértékben adott. Az, hogy kiből lesz Mozart, kiből lesz Napóleon, kiből lesz Kutuzov, az mind a körülményeitől függ.

Tehát determinált.

FRÖHLICH RÓBERT

Valamennyire igen. A szabadság lehetősége - és most nem a fizikai szabadságról beszélünk - szerintem mindenkinek egyformán adott.

JELENITS ISTVÁN

Érdemes az evangéliumot idézni. Nem közvetlen a szabadságról szól ugyan, de tanulságos. Az elsőből utolsók lesznek, s az utolsókból elsők. Küzdenünk kell azért, hogy a szabadságnak ilyen látványos határozmányait egy társadalomban fokozzuk. De ugyanakkor azt is észre kell vennünk, hogy sokszor a kivívott eredményeink válnak újra csapdává. És éppen a szabadságot veszélyeztetik.

Még egyszer kérdem: egy kongói faluban születő kisgyerek, aki - mondjuk - maláriát kap kétéves korában, és meghal hároméves korában, volt annak lehetősége a szabadságra? A döntésre, a választásra, képességeinek kibontására, Isten szolgálatára, mások szolgálatára, amit ti a szabadság előfeltételeinek tekintetek. Volt minderre lehetősége? Kevesebb volt sokkal, mint neked, nekem vagy bármelyikünknek. Nincs itt valamilyen nagyon nagy igazságtalanság?

SZABÓ ISTVÁN

Az elosztáshoz annyit, nagyon egyszerűen és nagyon röviden, hogy a kérdés felvetését azért érzem rossznak, mert könnyen elsikkad benne az abszolút metafizikai nézőpontot. Miért nem úgy kérdezzük, hogy hol van annak a hároméves magyar kisfiúnak a szabadsága, aki leukémiában meghal. Nem kell tehát Kongóba menni, hogy a kérdést feltegyük, illetve Kongó nyomorúsága nem teszi a problémát nehezebbé. Itt ugyanis a szabadság és a sors összefüggéséről van szó. Az, hogy beteljesedik-e egy élet rendeltetése, a mai ember számára döntően a szabadság, a lehetőségek, az elérhető javak kérdésének tűnik. Ám lehet, hogy az egyik ember életének a teljessége az, hogy 80-90 éves koráig kibontja és kiteljesíti önmagát. S lehet, hogy egy másik ember élete a számunkra tragikusan, megrendítően, Isten igazságát megkérdőjelezően rövid, két évben, három évben, öt évben teljesedik ki. Erre – és ezt szeretném hangsúlyozni – nem tudunk sematikus választ adni. Ami pedig Amerika, Kongó, Magyarország viszonylatát illeti, a szabadság foka nem azonos az elosztható anyagi javak mennyiségével, bőségével.

Már csak egy gyors körkérdésre van időnk. Szabadnak érzed-e magad? Miben igen, miben nem?

FRÖHLICH Róbert

Addig, amíg a lelkiismeretem, a képzeletem, a szavaim, a cselekedeteim szabadok, addig én is szabad vagyok. Bizonyos vallási és világi keretek, korlátok között élvezem ugyan ezeket az alapvető jogokat, de ezekkel együtt szabad vagyok.

JELENITS István

Azt hiszem, hogy szabad vagyok, és szeretnék még szabadabb lenni, és ennek az esélyeit látom magam előtt.

FÓRIZS LÁSZLÓ

Valójában már válaszoltam a kérdésre: nem vagyok szabad, és mégis...

SZABÓ ISTVÁN

Én a boldog feltámadás reményében szabadnak tartom magam.